

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION AGAINST DOMESTIC VIOLENCE

Колісник А.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Суспільна небезпечність домашнього насильства полягає у тому, що, окрім заподіяння фізичної та/або психічної шкоди потерпілій особі, воно порушує цілу низку основоположних прав і свобод людини. Метою даного дослідження було здійснення аналізу міжнародного нормативно-правового забезпечення протидії домашньому насильству та розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері. Зважаючи на статистичні показники, очевидно є необхідність підвищувати ефективність заходів запобігання та протидії домашньому насильству на міжнародному та національному рівнях. Було з'ясовано, що міжнародне законодавство у цій сфері, зокрема Стамбульська конвенція, містить низку недоліків: у них врегульовані протидія та запобігання домашньому насильству щодо жінок, тоді як домашнє насильство щодо чоловіків і дітей не враховується; вони носять переважно рекомендаційний для національного законодавства характер. З метою підвищення ефективності міжнародного нормативно-правового забезпечення протидії та запобігання домашньому насильству варто внести низку змін та доповнень до чинних міжнародних і, відповідно, національних нормативно-правових актів країн-учасниць: забезпечити протидію та запобігання домашньому насильству щодо жінок, чоловіків і дітей однаковою мірою; надати нормам міжнародного законодавства у цій сфері зобов'язального характеру, що забезпечить обов'язковість включення відповідних положень у національне законодавство країн-учасниць; методичні рекомендації для створення освітніх матеріалів щодо протиправності усіх проявів домашнього насильства, наявності урядових та неурядових організацій по охороні від домашнього насильства, заохочення повідомляти про вчинення домашнього насильства у правоохоронні органи.

Дана стаття не висвітлює усіх проблемних питань міжнародно-правового забезпечення протидії та запобігання домашньому насильству. Але це дослідження відкриває перспективи для розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності боротьби із домашнім насильством на транснаціональному та національному рівнях.

Ключові слова: домашнє насильство, міжнародний нормативно-правовий акт, протидія та запобігання, захист прав людини, Європейський суд з прав людини, статистичні дані, фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, національне законодавство.

The social danger of domestic violence lies in the fact that, in addition to causing physical and/or mental harm to the victim, it violates a number of fundamental human rights and freedoms. The purpose of this study was to analyze the international regulatory framework for combating domestic violence and develop proposals for improving legislation in this area. Taking into account the statistical indicators, the need to increase the effectiveness of measures to prevent and counter domestic violence at the international and national levels is obvious. It was found that the international legislation in this area, in particular the Istanbul Convention, contains a number of shortcomings: they regulate the counteraction and prevention of domestic violence against women, while domestic violence against men and children is not taken into account; they are mainly of a recommendatory nature for national legislation. In order to increase the effectiveness of international regulatory and legal measures to combat and prevent domestic violence, a number of changes and additions should be made to the current international and, accordingly, national legal acts of the participating countries: to ensure combating and preventing domestic violence against women, men and children to the same extent; to give the norms of international legislation in this area a binding nature, which will ensure the mandatory inclusion of relevant provisions in the national legislation of the participating countries; methodological recommendations for the creation of educational materials regarding the illegality of all manifestations of domestic violence, the presence of governmental and non-governmental organizations for protection against domestic violence, encouragement to report domestic violence to law enforcement agencies.

This article does not cover all the problematic issues of international legal protection against and prevention of domestic violence. But this study opens perspectives for the development of recommendations for improving the effectiveness of the fight against domestic violence at the transnational and national levels.

Key words: domestic violence, international legal act, counteraction and prevention, protection of human rights, European Court of Human Rights, statistical data, physical violence, psychological violence, sexual violence, national legislation.

Актуальність теми. Захист природних та конституційних прав людини є основною метою та завданням національної політики будь-якої демократичної правової держави. Недарма і на національному, і на міжнародному рівнях життя та здоров'я людини, її права, свободи та інтереси визнаються найвищими цінностями. Одним із найбільш проблемних питань у цій сфері є протидія насильницьким правопорушенням, серед яких, нажалі, не останнє місце займає домашнє насильство. Питання запобігання, протидії та боротьби із домашнім насильством є настільки актуальною, що вже давно вийшла за межі держав і набуло міжнародного статусу.

У світі жертвою домашнього насильства стає кожна четверта жінка; кожна друга вбита жінка загинула від рук партнера або члена сім'ї [1]. В той же час, чоловіки так само стають жертвами домашнього насильства, хоча згідно із статистикою їх дещо менше, ніж жінок – кожен п'ятий чоловік хоча б раз у житті ставав жертвою домашнього насильства [2]. Нажалі нерідко жертвами домашнього насильства стають і діти: за статистикою Ради Європи кожна 5-та дитина зазнає різних форм сексуального насильства, кожна 3-тя дитина – фізичного, а кожна 2-га – жертвою психологічного [3].

Суспільна небезпечність домашнього насильства полягає у тому, що, окрім заподіяння фізичної та/або психічної шкоди потерпілій особі, воно порушує цілу низку основоположних прав і свобод людини. Незважаючи на те, що кожна держава розробляє власні заходи для боротьби із цим негативним явищем та запобігання йому у майбутньому, сучасні умови глобалізації та інтеграційні процеси вимагають універсального механізму забезпечення безпеки людини у сфері сімейних відносин і на міжнародному рівні.

Важливість вирішення питань, пов'язаних із домашнім насильством проти жінок, дітей, чоловіків підтверджується наявністю значної кількості міжнародних нормативно-правових актів у цій сфері регулювання, а також рішеннями ЄСПЛ по відповідних справах. Однак, незважаючи на досить чітке законодавче врегулювання протидії, запобігання та боротьби із таким негативним явищем, окремі аспекти у цій сфері досі залишаються невирішеними або вирішені недостатньо ефективно. Зокрема, це стосується недостатньої ефективності існуючих заходів протидії домашньому насильству та непоінформованості людей про протиправність і караність такого правопору-

шення. Крім того, і нормативно-правові акти, що регламентують заходи протидії та запобігання домашньому насильству, і дослідники розглядають домашнє насильство переважно по відношенню до жінок [4], що є однобоким, частковим вирішенням проблем у цій сфері. Враховуючи вказане, варто проаналізувати чинне міжнародне законодавство у сфері протидії домашньому насильству з точки зору його ефективності та забезпечення імплементації відповідних положень у національне законодавство країн.

Огляд літератури. Враховуючи актуальність досліджуваної тематики і масштаби розповсюдженості домашнього насильства, багато дослідників та практиків (як українських, так і зарубіжних) приділяють пильну увагу протидії та запобіганню домашнього насильства як національній та транснаціональній проблемі. Зокрема, ці питання вивчали М. Акімов, І. Андрусак, Ф. Веніславський, А. Вознюк, А. Л. Головка, Г. Горбова, І. Жаровська, О. Коломоєць, В. Муранова, С. Погребняка, О. Степаненко, М. Тучак, Г. Федоришин та інші.

Мета. Враховуючи вказане вище, метою даного дослідження буде аналіз міжнародного нормативно-правового забезпечення протидії домашньому насильству та розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері. У межах вказаної мети будуть вирішені наступні завдання: огляд рішень ЄСПЛ по справах щодо домашнього насильства; визначення факторів, що сприяють вчиненню домашнього насильства; встановлення причин приховування фактів домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні кількість випадків домашнього насильства і на рівні окремих країн та регіонів, і у світових масштабах практично не знижується, навіть в окремих випадках має тенденцію до зростання. Так, за статистичними даними у світі зараз приблизно 736 мільйонів жінок, при цьому кожна третя принаймні раз у житті зазнавала фізичного та/або сексуального насильства з боку інтимного партнера (35% жінок віком від 15 років). При цьому менше, ніж 40% жінок, які зазнали домашнього насильства, шукають допомоги в урядових чи неурядових організаціях, знайомих тощо, а до поліції звернулося менше 10% жінок [5]. У 2020 році в усьому світі було вбито 81 000 жінок і дівчат, причому 58% з них були вбиті інтимним партнером або членом сім'ї [6].

13,8% чоловіків у віці 16-74 роки стикалися з домашнім насильством у своєму житті. Майже 50 % чоловіків, які стали жертвами домашнього насильства, нікому не розповідають про це, порівняно з 19% жертвами жіночої статі (мова йде не про повідомлення відповідним органам). 0,5% чоловіків і 1,0% жінок віком від 16 до 74 років зазнавали домашнього переслідування з боку партнера/колишнього партнера у 2019/20 рр. 6–19,6% ЛГБТ людей частіше стають жертвами домашнього насильства порівняно з 3,5–6,9% гетеросексуальних осіб; 82%, 40%, 41%, 11% і 53% дорослих ЛГБТК у США повідомили, що зазнавали емоційного, фізичного, сексуального насильства, конверсійної терапії та знущань відповідно [6].

Протягом періоду пандемії під час карантину та чинності розпоряджень, спрямованих на стримання поширення COVID-19, у багатьох країнах різко зросла кількість випадків домашнього насильства. Це можна пояснити тим, що переважну більшість часу люди вимушені були проводити вдома, змінивши свій звичний ритм життя. Таке зростання домашнього насильства відбулося в усьому світі. Найпоширенішим залишилося домашнє насильство щодо жінок, хоча у цей період кількість повідомлень про вчинення насильства щодо чоловіків збільшилася в середньому на 25% (в залежності від країни від 16 до 40%). І ці дані є жахливими. У 2021 році (початок пандемії) 45% жінок повідомили, що вони стикалися з однією з форм насильства щодо жінок: 7 із 10 жінок сказали, що вербальне чи фізичне насильство з боку партнера стало

більш поширеним явищем; 6 із 10 вважають, що сексуальні домагання в громадських місцях загострилися [7].

Зважаючи на ці показники, очевидно є необхідність підвищувати ефективність заходів запобігання та протидії домашньому насильству на міжнародному та національному рівнях. Саме тому перед міжнародними організаціями постало актуальне питання розробки дієвого механізму, який би міг забезпечити протидію домашньому насильству.

Серед міжнародних нормативно-правових актів, які забезпечують захист жінок, дітей і чоловіків від домашнього насильства, можна назвати і загальні, які стосуються захисту прав, свобод та інтересів людини, так і спеціальні, норми яких врегульовують відносини саме у сфері боротьби і запобігання домашньому насильству. Найпершою у цій сфері стала Декларація про ліквідацію дискримінації стосовно жінок, затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 2263 від 7 листопада 1967 р., яка встановлювала загальні світові стандарти попередження та протидії насильства щодо жінок. У 1979 р. Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка відома також як «Біль про права для жінок» [8], дотримання норм якого забезпечується Комітетом з ліквідації дискримінації проти жінок. У 2000 р. було прийнято Факультативний протокол до Конвенції, який за своєю сутністю є додатковою до Конвенції угодою, яка дозволяє країнам-учасникам визнати компетенцію Комітету з ліквідації дискримінації жінок щодо розслідування скарг приватних осіб [9]. Сам Комітет відповідно до положень Конвенції має щорічно звітуватися (на основі звітів країн-учасниць) про стан впровадження положень Конвенції на рівні окремих держав, а також має можливість розробляти і видавати рекомендації щодо роз'яснення положень Конвенції (на зараз таких Загальних рекомендацій видано 32) [10]. Дещо згодом було прийнято Декларацію про усунення насильства проти жінок, прийнята у 1993 р. Генеральною Асамблеєю ООН [11]. У цьому нормативно-правовому акті було вказано про домашнє насильство як один із трьох видів насильства проти жінок. Комісією ООН з прав людини у 1996 р. було прийнято Типовий (модельний) закон про домашнє насильство, який вважається одним із найбільш актуальних міжнародних нормативно-правових документів [12]. Але проблема домашнього насильства у даному документі також врегульовується лише щодо жінок.

На рівні ЄС у 2011 р. було прийнято Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (відома ще як Стамбульська конвенція) [13]. Наразі це один із основних міжнародно-правових актів, що встановлює стандарти протидії, запобігання, боротьби з домашнім насильством щодо жінок. Стамбульська конвенція «забезпечує комплексну правову основу та політичний підхід до боротьби з гендерним насильством та домашнім насильством для 46 держав-членів» [14]. Значимо, що ведеться щорічний моніторинг щодо застосування норм, які відповідають положенням Конвенції, у кожній з країн, які ратифікували Стамбульську конвенцію. Цей нормативно-правовий є юридичною базою для національного законодавства країн-учасниць, визначає загальну стратегію державної політики у цій сфері і визначає найбільш ефективні заходи для боротьби, протидії та запобігання домашньому насильству, що ґрунтуються на досвіді інших держав.

Основним недоліком вказаних вище міжнародних нормативно-правових актів є те, що вони спрямовані на захист від домашнього насильства лише жінок. Хоча, як вбачається із приведених вище даних, жертвами домашнього насильства стають і чоловіки, і діти. І тому певною мірою у них є ознаки дискримінації за ознаками статі, сексуальності, боротьба з якими є одним із принципів міжнародної гендерної політики. І це є істотним недоліком.

Протидію та запобігання домашньому насильству на міжнародному рівні забезпечують і інші нормативно-правові акти загального характеру, які за своєю сутністю закріплюють основні стандарти у протидії домашньому насильству. До них належать: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р.

Вказані міжнародні нормативно-правові акти ратифіковані у багатьох країнах світу, у відповідності до чого і у зв'язку з універсалізацією законодавства в національні нормативно-правові акти були внесені відповідні зміни та включені нові нормативні положення. Зокрема, спеціальні нормативно-правові акти, що регламентують протидію та запобігання домашньому насильству, та норми, що встановлюють відповідальність за таке правопорушення, прийняті в Україні, Республіці Польща, Великобританії, Федеративній Республіці Німеччини, Аргентині, Австралії, США, Канаді, Франції, Норвегії, Португалії.

Та все ж, враховуючи кількість міжнародних нормативно-правових актів, що регламентують протидію та запобігання домашньому насильству, встановлюють механізм боротьби із цим небезпечним явищем, а також ратифікацію цих документів країнами з подальшою імплементацією відповідних норм у національне законодавство, правопорушення у цій сфері, нажал, вчинюються і далі. Про це свідчить і практика ЄСПЛ. Так, 9.06.2009 р. було винесене Рішення ЄСПЛ по справі «Опуз проти Туреччини» у зв'язку з нежиття органами влади заходів щодо захисту права на життя жінки щодо якої було вичнене насильство, а також з відсутністю захисту жінок від домашнього насильства відповідно до національного законодавства і встановлено порушення ст. 2, 3, 14 Конвенції захисту прав людини і основоположних свобод. Рішення ЄСПЛ «Бранко Томашич та інші проти Хорватії» від 15.01.2009 р., «Контрова проти Словаччини» від 3.10.2017 р. стосуються нежиття заходів для захисту життя дітей та інших членів сім'ї від домашнього насильства. Окрім вказаних щодо домашнього насильства були прийняті Рішення ЄСПЛ «Контрова проти Словаччини» від 3.10.2017 р., «Бранко Томашич та інші проти Хорватії» від 15.01.2009 р., «Є.С. та інші проти Словаччини» від 15.09.2009 р., «Н. проти Швеції» від 20.07.2010 р., «А. проти Хорватії» від 14.10.2010 р., «Гайдуова проти Словаччини» від 30.10.2010 р., «Валюлієне проти Литви» від 26.03.2013 р., «Еремія проти Республіки Молдова» від 28.05.2013 р., «Дживек проти Туреччини» від 23.02.2016 р., «Талліс проти Італії» від 2.03.2017 р., «Й. К. проти Сполученого Королівства» від 13.03.2012 р., «Н. К. проти Німеччини» від 26.07.2011 р., «Мохамед Хасан проти Норвегії» від 26.04.2018 р. [15].

Першим рішенням ЄСПЛ щодо України у справі про застосування домашнього насильства було винесено по справі «Левчук проти України» від 30.09.2020 р. Це рішення стало підставою для перегляду справи пані Левчук у Верховному Суді України і подальшим направленням справи до апеляційної інстанції з метою перегляду обставин справи і прийняття справедливого рішення по справі [16].

Рівень домашнього насильства і його зміна переважно у бік збільшення обумовлюється низкою факторів, основним з яких визнається толерантне ставлення суспільства до домашнього насильства, прийнятність цього протиправного діяння (а у окремих випадках навіть схвалення – переважно у ісламських та арабських країнах [17]). Також одним із факторів є шкідливі звичаї та традиції, які існують в окремих країнах, що за своєю сутністю узаконюють домашнє насильство (найбільш розповсюдженою формою є сексуальне насильство одного з членів подружжя щодо іншого, т.зв. подружні зґвалтування, що вважаються приватною справою сім'ї [18]), примусові шлюби. В деяких

соціумах права сім'ї ставляться вище за особисті права людини, при чому члени родини практично жертвують власними правами та інтересами на користь інтересів родини. Крім того, домашнє насильство є одним із найбільш латентних правопорушень: за даними організації ООН-Жінки (UN Women) лише близько 14% жінок заявляють у правоохоронні органи про вчинення щодо них найбільш тяжких форм домашнього насильства (побої, катування, психічне чи сексуальне насильство) [19]. Окрім цього можна назвати багато інших факторів: безробіття, проблеми з психічним здоров'ям, нестача навичок самостійного подолання стресових ситуацій (копінгу), ізоляція, залежність від аб'юзера [20].

Тут потрібно зазначити, що причини, з яких жертва терпить насильство у сім'ї і не повідомляє про це відповідні органи та інші відповідні установи та організації, також досить різноманітні: переконаність, що власноруч може врегулювати ситуацію; сором перед винесенням інформації про сімейне життя на загал; страх, що після повідомлення, насильство стане сильнішим; переконаність, що такі справи не належать до обов'язків поліції; переконаність у бездіяльності правоохоронних органів; сумніви, що поліції поставиться з розумінням; сумніви, що установи та організації допоможуть у цій ситуації; необізнаність щодо того, до кого можна звернутися; переконаність, що звертатися немає до кого; переконаність, що така поведінка кривдника є нормою. Тобто, в якості основних причин можна виділити чотири – страх, сором, помилкові переконання, необізнаність (правовий нігілізм).

Що стосується домашнього насильства щодо чоловіків, то його обумовлюють майже аналогічні фактори. А от до причин неповідомлення правоохоронним органам про факти вчинення насильства жертвами-чоловіками додаються ще й такі: насильство з боку інтимного партнера зазвичай менше визнається суспільством, якщо жертвами є чоловіки; поліція часто не сприймає або заперечує факт того, що чоловік є жертвою навіть у разі поранення [21].

Ще одним видом домашнього насильства за суб'єктом протиправного впливу є діти. Насильство щодо дітей зумовлене дещо іншими факторами, до яких належать: незадовільне матеріальне становище; втрата роботи одним із батьків; кризові ситуації в сім'ї; наркотична та алкогольна залежність; риси характеру членів родини; брак навичок виховання у дорослих; соціальна ізоляція родини; нехтування інтересами та потребами дитини, яке може проявлятися відсутністю належного забезпечення основних потреб – в їжі, одязі, освіті, медичній допомозі [3]. А серед причин неповідомлення дітьми про факти вчинення щодо них насильства в першу чергу назвемо страх перед кривдником і необізнаність (непоінформованість) щодо того, які діяння кваліфікуються як домашнє насильство і до кого звертатися з цих питань.

Враховуючи вказане вище, міжнародні нормативно-правові акти, що регламентують протидію і запобігання домашньому насильству на всіх рівнях, вимагають певних змін та доопрацювань з метою підвищення ефективності відповідних норм. Розробка нового нормативно-правового акту у цій сфері навряд чи є доцільною, натомість можна редагувати норми вже чинних. В першу чергу, законодавство має врегулювати протидію та запобігання домашньому насильству не лише по відношенню до жінок, але дітей і чоловіків. Адже навіть статистичні дані, представлені різними урядовими і громадськими організаціями на національному та міжнародному рівнях переважно висвітлюють домашнє насильство щодо жінок та дівчат. При цьому норми таких міжнародно-правових актів мають бути не рекомендаційного, а зобов'язального характеру, що забезпечить імплементацію основних їх положень у національне законодавство.

Крім того певного удосконалення потребують і превентивні заходи у сфері протидії домашньому насильству.

Зокрема, враховуючи вказане, доцільно розробити спеціальні методичні рекомендації та матеріали освітнього характеру, які б містили інформацію про те, що: вчинення фізичного, психологічного, сексуального, економічного насильства одним членом сім'ї (чи партнером) щодо іншого є протиправним і карається згідно із чинним національним законодавством; жертви домашнього насильства можуть звернутися до урядових чи неурядових організацій за юридичною, матеріальною та психологічною допомогою; забезпечення проведення лекцій, семінарів, тренінгів для дітей, жінок, чоловіків, метою яких будуть розповсюдження інформації про види та форми домашнього насильства і заходи протидії йому.

Висновки. Проблема протидії та запобігання домашньому насильству на міжнародному рівні, незважаючи на наявність нормативно-правових актів, які визначають основні засади протидії та запобігання домашньому насильству, залишається однією з найбільш актуальних та таких, що потребують якнайшвидшого вирішення. Було з'ясовано, що міжнародне законодавство у цій сфері, зокрема Стамбульська конвенція, містить низку недоліків, як от: у них врегульовані протидія та запобігання домашньому насильству щодо жінок, тоді як домашнє насильство щодо чоловіків і дітей не враховується; вони носять

переважно рекомендаційний для національного законодавства характер.

З метою підвищення ефективності міжнародного нормативно-правового забезпечення протидії та запобігання домашньому насильству варто внести низку змін та доповнень до чинних міжнародних і, відповідно, національних нормативно-правових актів країн-учасниць, а саме: забезпечити протидію та запобігання домашньому насильству щодо жінок, чоловіків і дітей однаковою мірою; надати нормам міжнародного законодавства у цій сфері зобов'язального характеру, що забезпечить обов'язковість включення відповідних положень у національне законодавство країн-учасниць; методичні рекомендації для створення освітніх матеріалів щодо протиправності усіх проявів домашнього насильства, наявності урядових та неурядових організацій по охороні від домашнього насильства, заохочення повідомляти про вчинення домашнього насильства у правоохоронні органи.

Дана стаття не висвітлює усіх проблемних питань міжнародно-правового забезпечення протидії та запобігання домашньому насильству. Але це дослідження відкриває перспективи для розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності боротьби із домашнім насильством на транснаціональному та національному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Devastatingly pervasive: 1 in 3 women globally experience violence. WHO. <https://www.who.int/news/item/09-03-2021-devastatingly-pervasive-1-in-3-women-globally-experience-violence>
2. Esquivel-Santovena E.E., Lambert T., Hamel J. Partner abuse worldwide. *Partner Abuse*. 2013. 4 (1): 1–8. doi:10.1891/1946-6560.4.1.e14
3. Федоришин Г. Нехтування потребами дитини як вид насильства та його наслідки. Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. 2014. Вип. 19(2). С. 182-190. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2014_19%282%29_28.
4. Бакаїм М.В. Досвід зарубіжних країн у подоланні насильства в сім'ї. *Європейські перспективи*. 2021. № 1. Doi 10.32782/EP.2021.10
5. Facts and figures: Ending violence against women. (2023). https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures#_ednref9
6. Gender Based Violence Statistics [Fresh Research]. *Social Issues Statistics*. Gitnux marketdata report. 2024. <https://gitnux.org/gender-based-violence-statistics/>
7. Oloniniyi I.O., Ibigbami O., Oginni O.A., Ugo V. Prevalence and pattern of intimate partner violence during COVID-19 pandemic among Nigerian adults.. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy* . 2022. doi:10.1037/tra0001335
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Офіційний портал Верховної Ради України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
9. Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-elimination-all-forms>
10. Committee on the Elimination of Discrimination against Women. General recommendation No. 32 on the gender-related dimensions of refugee status, asylum, nationality and statelessness of women. 2014. <https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/2014/en/102146>
11. Declaration on the Elimination of Violence against Women – UN Documents: Gathering a body of global agreements. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women>
12. Гурковська К.А. Протидія домашньому насильству: міжнародний досвід. Альманах міжнародного права. 2020. № 24. С. 97–104. <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3995/1/%d0%b3%d1%83%d1%80%d0%ba%d0%be%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b0.pdf>
13. Action against violence against women and domestic violence. Istanbul Convention. <https://www.coe.int/web/istanbul-convention/home>
14. Андрусак І. Запобігання та протидія домашньому насильству: роль культурно-ментальних чинників. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія «Право». Випуск 79: частина 1. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.1>
15. UNICEF. Monitoring the situation of women & children: Afghanistan multiple indicator cluster survey 2010–2011. Central Statistics Organisation, UNICEF. 2013. <https://data.unicef.org/wp-content/uploads/2020/01/Maternal-and-Newborn-Health-Coverage-Database-Dec-2022.xlsx>
16. WHO. Gender, equity, human rights: gender based violence. Geneva, Switzerland: World Health Organization. <https://www.who.int/teams/gender-equity-and-human-rights/about>
17. UN Women. Facts and figures: ending violence against women. unwomen.org. UN Women. <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures>
18. Newman W.C., Newman E. *Domestic violence: causes and cures and anger management*, Tacoma, Washington: Newman International LLC, 2008. https://books.google.com.gh/books?id=c1_9nzCi4W0C&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false
19. Bates E.A., Kaye L.K., Pennington C.R., Hamlin I. What about the Male Victims? Exploring the Impact of Gender Stereotyping on Implicit Attitudes and Behavioural Intentions Associated with Intimate Partner Violence. *Sex Roles* . 2019. 81 (1–2): p. 1–15. doi: 10.1007/s11199-018-0949-x